

*életem porzik mögöttem és úgy fáj,
mint elveszteit csata.*

*... Igen, a repülőgép. Akkor láttam
először, hogy a háború kitört.
Én gyermek vagyok most is, csak a lábam
alatt fogott a föld.*

*A repülőgép, ő az én jövőm,
ő hozza el majd hozzám a halált,
fényeket hintve, torzan zümmögőn:
szörnyeteggé nőtt szentjánosbogár.*

*... Az ucca rövid és az ablakokból
gazdagok hívős boldogsága zsong,
zongora szól, erkélyen pálma bókol
s kezes bárány a gond.*

*Ő most szaladnék innen, mint gyerek.
— Az autósor előtt sofőrök állnak,
keztjük villog..., miattuk nem merek:
félek, tolvajt kiáltanának.*

*... Én nem loptam. Hisz arra sincs erőm,
hogy követelni tudjam, ami jár.
Csak révedek az elfutó időn
és zsongok, mint a szentjánosbogár.*

*... Legalább kétszázezer repülőgép
épülhetett már a jövő ellen.
Miért maradjak meg én? Hiszen ha szólnék,
nem lenne, aki feleljen...*

A MAI MAGYAR SZOCIOGRÁFIA ÉS AZ IRODALOM

Irta: GAÁL GÁBOR

A magyarországi irodalomban az utolsó évek folyamán sajátos eltolódás következett be az irodalmi műformák világában. Az irodalmi műformáknak a magyar irodalom nagyranövése óta uralkodó egyensúlya megrendült, a 'klasszikus' irodalmi formák szétestek, megbomlottak s olyan új irodalmi formák szerveződése indult, amelyek azelőtt vagy szórványosan (s ekkor is csak csonkán) vagy egyáltalán sohasem szerepeltek az irodalmi formák körében. Látszat szerint a mai magyar irodalmi termelés ugyan szintén a klasszikus írástípusokban (vers, próza, illetőleg regény, szindarab, elbeszélés, stb.) manifestálódik, ezek a típusok azonban már senkinek a kezében sem tiszták. A verset az én és a kollektivitás, a prózai és drámai formákat pedig a múlt meghaladott és a jelen ki nem fejezett életszemlélete közti vívódás gyötri. A hagyományos formák ugyanugy, mint szülőanyjuk, a lét — szétesőben és újjászerveződőben s a régi tiszta formák helyére jó pár éve olyan alakuló-, kísérleti-formák kerültek, amelyek részben a tiszta formákból váltak ki,

részben pedig formai alapvetésükben egyenesen más irányból kerültek az irodalom területére. Különösen előtérben áll ezek közül ujabban az önéletrajz (vallomás), legújabbán meg a szociográfia. Ennek a két formai irányulásnak az eluralkodása olyan erős, hogy megváltoztatta a friss magyar irodalmi termelés egész képét. Az a nagy változás, mely a magyar létben folyik, érezteti hatását az irodalomban is, olyannyira, hogy az új magyar irodalom formakulturájában az önéletrajzi szakasz után beszélhetünk egy szociográfiai szakaszról.

Nagyon sajátos ez a szociográfiai szakasz s ha nem is a szakaszt, de a szociográfiai formát érdemes közelebbről szemügyre venni s jelentését kiemelni.

Mi ez a szociográfia? A válasz nem olyan egyszerű. Más választ kell ugyanis adnunk, ha a szociográfiát, mint szociológiai diszciplínát és mást, ha mint időszerű irodalmi műformát próbáljuk meghatározni.

A meghatározás útja valószínűleg a divatos szociográfia formai leírása. Mi tapasztalható tehát a különböző mai szociográfiai publikációkon?

Az első, — hogy egyáltalán nem sorolható a szociológia körébe tartozó szociográfia típusába, melynek alkatát és természetét a különböző szociológiai iskolák (Steinmetz, Tönnies, stb.) a tudományos diszciplínákra oly jellemző exaktsággal meghatározták. A mai magyar szociográfiánk a szó szigorú értelmében nem *csak* szociológiai diszciplína, nem csak tudomány-termék. Ennél jóval több, de ugyanakkor jóval kevesebb. Innen áll a pragmatikus értelemben vett tudományon, ugyanakkor azonban meghaladja a pragmatikus értelemben vett tudományt. Sajátos, — kentaur. Ugyanolyan mélyen gyökerezik a társadalomtudományi gondolkodásban, mint amilyen mélyen szabad irodalmi alkotás. A szociológiai anyagfelismerés és elemzés ugyanolyan forma-eleme, mint az írói divinálás. Kialakításában a módszeres, szociológiai, az az tudományos kutatás ugyanolyan mértékben szerepel, mint az élményeken keresztül fakadó ösztönös irodalmi kialakítás. Alkatában az anekdóta, a helyzetrajz, a tájkép, a leírás, a dokumentáció, a riportázs, a publicisztika (csupa irodalmi elem) ugyanolyan sullyal szerepel, mint az empirikus szociográfiai felvétel tárgyleíró, statisztizáló összevetése s a szociológiai empirizáláson kialakuló szociológiai szintetizálás. Magatartása ugyanolyan mértékben értekezés és monográfia, mint amilyen erőteljesen klasszikus értelmű kísérlet vagy esszé.

Az előbbieket igazolására a mai magyar szociográfiai publikációk köréből egész sort idézhetünk. A leírás egyszerűsítése szempontjából azonban hivatkozzunk csak négyre: négy olyan publikációra, amelyből kettő közelebb áll a tudományhoz, kettő viszont (minden érvénye és igazsága ellenére) az irodalomhoz. Az első kettő, a pragmatikusabb, *Féja Géza Viharsarok* és *Veres Péter Az Alföld parasztsága* című munkája, a másik kettő, a 'költői', *Illyés Gyula Puszták népe* és *Remenyik Zsigmond Büntudata*. Mindanégy kiteljesült tárgyi és formai remeke a szóbanforgó szociográfiai írásformának; a kettő-kettő két határ és típus változata ugyanannak az aktuális formavíziónak. Az elsőket (Féja és Veres könyvét) elhatározóan jellemzi a minden vonatkozásból következetesen végigvitt társadalomtudományi gondolkozás módszeres alkalmazása, illetve ennek írásművészeti manifesztálódássá való emelése; a másik kettőt (Illyés és Remenyik könyvét) a főleg élményekből táplálkozó, de kizárólag társadalomrajzra való szépirodalmi törekvés. A két-két példa — éppen, mert határesetek — első pillantásra két különböző forma megnyilvánulásának tűnik. Az egyik (Illyés, Remenyik könyve) önéletrajznak, a másik empiri-

kus társadalomrajznak. Mindanegy azonban úgy tartalmában (alakilag), mint hatásában (törekvésében) ugyanaz: egy valóságosan együttélő népcsoport szociális életének bemutatása a közvetlenül megragadható *életközélebről*. Ha a szociográfiai hullám valamennyi alkotását ideiktathatnók, úgy valamennyi tárgyának, írója temperamentumának, iráskulturája különbözőségének ellenére ez alá a meghatározás alá esne. Valamennyiben a mai magyarság élete jelenik meg. Valamennyiben a magyar nép valamelyik táji, geográfiai egységének a léte bontakozik ki teljes szélességében, minden irányból. Valamennyi ugyanúgy a felfedező *utazó* munkája, mint a szóbatudósé, aki a deduktív szociológus munkavezetését meghaladva induktíve laborál egy falu vagy egy család, egy nagybirtok vagy három vármegye jelenben vagy a közvetlen múltban folyó életéről. Valamennyi mai szociális tények rajzát adja. Valamennyinek élménye és tárgya a mai magyar társadalmi lét valamelyik szegmentumának *társadalmi oldala* s ha némelyik vagy valamennyi ezt a társadalmi oldalt fel is parcelálja a szóbanforgó népcsoport vagy réteg gazdasági, politikai és szellemi életének valamely szélesebb vagy szűkebb rajzára, anyagát mindig, mindegyik az irodalmi formákat jellemző totalitással és lezárással próbálja megközelíteni. Valamennyi zárt világ s mint minden forma: *hasonlat az egészről*. Egy mai rész-Magyarország képe valamennyiben az egész-Magyarországra utal. Mind kompozíciós egység, melynek középpontjában összefut történetírás, riportázs, társadalmi földrajz, szellemtörténet, néprajz, gazdálkodástörténet, nemzetgazdaságtan, publicisztika, szociológia és statisztika, röviden: az egész — *enciklopedikus hungarológia*. Az a nehézség, mely a szociográfiának, mint szociológiai diszciplinának a meghatározásában a szociológusokat olyannyira aggasztotta, hogy amennyiben a szociográfia teljességre törekszik, úgy szükségszerűen az enciklopedikus anyaghalmozásban vész el (mint pl. a *Gusti*-féle román szociológiai iskola) itt megoldódik. Megoldja a szociográfiának, mint tudományos diszciplinának a sajátmaga talajától való eloldása, illetve felszabadítása a tudományformálás és tudományos kifejezés kötései alól: az átsiklatás, az átlendítés az irodalmi formálás területére. Konkrét igazolásokra ebben a vonatkozásban felesleges is hivatkozni. Elegendő a mai szociográfiai írástípust szembeállítani a szociográfia tudományos irodalmunkban kialakult hagyományos típusával, hisz a szociográfia, mint szociológiai diszciplina már rég ismert művelődésünkben.

Amikor a szociográfia elméleti meghatározása először válik időszerűvé az európai szociológusok körében (pl. *R. Steimmetz*, Die Sociographie in der Reihe der Geisteswissenschaften. Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie 6. Band 1913.) a szociográfiai kutatás már folyik Magyarországon s a *Huszádik Század* hasábjain olyan eredményekre vezet, mint *Braun Róbert* publikációi. Braun Róbert kezdeményezése nem maradt elszigetelt. Különböző szakaszokon túl ezt a törekvést folytatta a *Korunk* s ezekhez a szálakhoz kapcsolódott a *Sarló* szociográfiai érdeklődése. Am ezek a törekvések, úgy a Braun Róberté, mint a későbbieké, megmaradtak szociológiai diszciplinának és semmiféle vonásban sem haladták meg a tudományt. Szociológusok írták a szociológia iránt érdeklődőknek. Céljuk elsősorban tudományközlés volt; — tudományé, mely semmiféle cél érdekében sem szintetizált tüstént; célt legfeljebb csak *közvetve* szolgált, mintegy továbbadva dolgozatait azoknak, akik a leírás tanulságait levonják s a társadalom céljaira értékesítik. Ebben az összefüggésben a szociográfia csak közvetve *militáns*, közvetlenül *csak ismeret*, ezért minden ízében és célzatában doktrináris. Mint írásforma: szisztematikus és statikus; tudományosan tagolt és nem komponált, lineáris és

nem centrikus. Anyaga mintegy végtelen sor: x kérdés és ugyanannyi felelet; leírás leírásra, táblázat táblázat után. A társadalmi létet, illetve valamely csoportját vagy góciát, amikor minden irányból kiimeríteni törekszik egyénről-egyévre, pontról-pontra halad s minden lépését, mozdulatát, magatartását a pozitivizmus szelleme hatja át, mi sem áll tőle távolabb, mint a divinálás: puritán, matematikus és exakt. Maga a szociográfus mindig hallgat, a szíve sohasem dobog, világnézete szóba sem jöhet, a megkövült lelkiismeret ő: „objektív”. Csak meggyőzni akar s nem egyszersmind meghatni is. A magyar társadalomtudományi kutatás igen fontos és súlyos munkálatai ezek. Hatásuk semmikép' se veszett el. A Huszadik Század szociográfiai kísérleteinek komor exaktumai tompa dobpergésként szólnak bele a két magyar forradalom terv zsvivalyába. Adalékaik érvek és döntvények a forradalmak egy-egy valóságba átkivánczó elgondolásában. Egy időre — a forradalom után — ezért is hal el s ébredése és aktualizálása is azok részéről történik, akik újból a Huszadik Század törekvéseit kénytelenek időszerűsíteni s a magyar megoldatlanságokra exakt rámutatásokkal a figyelmet felhívni. A szociográfia újjászületése a létnek és a meggondolásnak ugyanabból a mélységéből született újjá, mint amilyenből a Huszadik Század szociográfiai törekvései fakadtak. Most is a politikus, a társadalomalakító elé járul a szociográfia vagy legalább is az, ami tudományosan felmutatott ténymegállapítás benne. Most is a jobb-Magyarországért áll ki s ezt a kiállást most is a rossz-Magyarország kényszerére teszi. De, mert közben a mélység megnőtt s a tanulság felszaporodott a szociográfia szerzője már nem tudja elhallgattatni a szívét, világnézetét s bár a szociológus eszményeit nem tagadja meg, a tudományosság köreit tullepve — az utolsó óra ígérete ez! — magasabb lépcsőkre hág, fel, valahová a népmegmentő mellé, akinek a lelkiismeretét nem annyira a szociológiai kíváncsiság, hanem a mai magyar lét határozza meg erre a munkára. Ez a lét az ellenforradalom éveit alatt folyton rejtegetett. Még szépirodalmilag is. Elfátyolozta, lefojtotta a kény. Képe, valósága csak nagy soká, már bent a harmincas években szakadt fel (törmelékesen), abban az *önéletrajz-* és *vallomás-* hullámban, mely egyidőre előntötte a legfrissebb magyar irodalmi termelést. Erről az önéletrajz- és vallomás-hullámról sok mindenfélét irtak. Kiemelték lélektani, társadalmi és osztályértelmét, de nem utaltak formái, (poétikai), tárgyi, az irodalmi formák tartalmát módosító értelmére: arra, hogy az önéletrajz- és vallomás-irodalom által közölt tárgyi „mese”-anyag egész közelről, az életből, a valóságból jött, hogy a fikciók irodalma után, ha torzan, ha átöltöztetetten a csupasz valóság jelentkezett, persze csak egy egyén (az író s ennek is multbeli) valósága. De már ez a valóság is teli forró célzásokkal, égő jegyekkel. A szociográfia, mint *irodalmi formába* öltöztetett szociológiai diszciplína az önéletrajz e villanatán fogant, viszont az egyén sorsa és meseje helyett mindig egy általánosítható magyarság sorsa érdekli a mai összefüggések, a lét mai pillanatában. Az egyén vallomása helyett a vallomás a magyarságról: a tévedések és bűnök, a konfliktusok és helyzetek az utolsó óra perspektívájában a nép igazi fiainak vagy barátainak az ajkairól elmondva. A magyar írói hivatás, amelynek oly gazdag a mítosza, itt megint minden irányból összeszalad. Petőfi, Ady keverve és kontaminálva Széchenyivel és másokkal is (hiszen osztályértelme az egész szociográfiai irodalomnak még korántsem egészen tiszta) valami új ötvözetben. Ígérete — ne tagadjuk — erős. „Előttünk egy ország sorsa áll” — mondják mintegy Vörösmartyval s mindegyik szociográfiai mű ezzel a mélyben bűgő, „férfi munka”-páthosszal jelentkezik. Ez a hivatástudat a muzsája és a kiállása. Innen a teljessége. Ezért hord össze élményt és ta-

nulmányt, vándorlás közben és introspektive szerzett anyagot, tudományos elemzést és művészi intuiciót, statisztikát és ihletet, pragmatizmust és lázt, tényismeretet és követelést, mindent, amivel valamely táj s a benne élő embercsoport elrontott, megalázott élete megragadható s a kikerülhetetlen hatású szépmanifesztáció tárgyává tehető az empirikus szociológia szükségszerűen szürkét szürkére rétegező tudományosságával szemben. A szociográfiai formának ezzel a mindenhonnan való sokféleségében vizsgálat és átvilágítás, vallatás és leleplezés alá kerül az egész magyar élet. Az egész mai magyar ember-rezervoir, minden osztály, minden összefüggés, minden intézmény, minden szervezet, minden erő-irányulás, minden megállás, mozgás, a mai élet egész dinamikája. Nagy seregszámla, mérhetetlen bűnlajstrom ez, mely mindent és mindenkit mérlegre tesz. Egy nép törekszik itt a végső leszámolás magatartásában önismeretre. Új hőseit keresi s a régi bálványokat döntögeti. Új fölismeréseket mutat föl és régi félreértéseket gázol le. Az egész mai magyar világ roppant körképe kerekedik ki a szociográfusok kezében. A magyar író előtt — ha odafigyel — szinte újból teremődik meg a világ. A magyar írónak, — ha vállalja — a szociográfiai hatása alatt új viszonya stabilizálódik a magyar világgal: a képzelgés és szabad raptus helyett a magyar valósággal való tárgyilagos szembenézés. Az író világa — ha van lelkiismerete — újra benépesedhetik. A lét zsilipei felszakadtak. A szociográfiai nagy számvetése íróasztalára dobja a magyar lét egész gőzölgő, amorf témavilágát. Csak bele kell nyulnia... Csak ki kell formálnia a regényt, a dráma törvényszerűségei szerint. A szociográfiai művek, ha akadnak rá írók és lelkiismeretek egy új magyar irodalmi kor bábái. Az a sorozat, amit legújabbán az *Atheneum* elindított, s amelynek első kiadványát, Féja könyvét a magyarországi könyvkereskedésekből már egyszer kiparancsolták, nagy lehetőségek ígérete. Ne aggályoskodjunk most, hogy a Féja könyv sorsa valószínűleg befolyásolja a sorozat többi kötetét, hogy egyik-másik szerző valóságfelmutatása majd nem lesz teljes, mert ha így is történe — történetileg, irodalmilag a szociográfiai hullám nagy változások előjele. Az írásformák élete nem véletlen, a történelem nem egyedül jár. A szociográfiai hullám igazságai (sőt még a féligazságai is) történetileg Magyarország új megrendezéséhez kell, hogy vezessenek, irodalmilag pedig a magyar írói életlátás újjászületéséhez, bármelyik osztály vonalán álljon is az író. A magyar író magyar életlátása az eddigi leplezett Magyarország mellett akármilyen lehetett. Ma ez az életlátás — jórészt a szociográfiai következtében — bárki által ellenőrizhető. A szociográfiaiakkal nyert új létfelmérés a mondanivalók és témák *valódiságára* kötelez...

A szociográfia hulláma előbb-utóbb lekerül a színről. Az a megismerés azonban, aminek az új magyar írói nemzedék Féja Géza, Illyés Gyula, Remenyik Zsigmond, Veres Péter és mások révén a birtokába került, arra figyelmeztet, hogy minden magyar író alkotását hasonló megismeréseknek kell megelőznie. A szépség ismeret — mondották a görögök. „Az igazért a szépet is feláldozom” — írta Petőfi Arany Jánosnak (1847. III. 31.) S a helyes létismeret, amit annyszor hiányoltunk bírálatainkban íróinkkal szemben a Korunk hasábjain, remélhetően — a szociográfiai oly megrendítő sugalmazásai után — egyedüli műzsája lesz a magyar irodalomnak.